

**SESIUNEA
STIINTIFICA
A
DIRECTIEI
MONUMENTE
LOR
ISTORICE**

ianuarie 1963

Multiplicat de

CUCAS centru de documentare pentru construcții
arhitectură și sistematizare

C U P R I N S

ARH.V.BILCIURESCU, Cuvînt înainte	3
ARH.ST.BALS, Mănăstirea Hurezu descoperiri făcute cu prilejul restaurării; metode, mijloace și materiale folosite.	7
ARH.P.E.MICLESCU, Cîteva constatări făcute asupra monumentelor din Dealul Patriarhiei, contribuind la restabilirea aspectelor lor originare și la precizarea unor date istorice.	15
P.S.NASTUREL, Stiri istorice noi despre două monumente vechi.	23
ARH.RODICA MANCIULESCU, Date noi referitoare la aspectul inițial al bisericii domnești din Tîrgoviște, apărute în cursul lucrărilor de restaurare (1961 - 1962).	34
ARH.MARIANA ANGELESCU, Noi date rezultate din recente cercetări asupra evoluției complexului fortificat de la Prejmer.	40
ARH.EUGENIA GRECEANU, Principii de selecționare și diferențiere a etapelor de construcție în restaurare. Aplicarea acestor principii în restaurarea Halei Vechi din Brașov (Casa Hirscher).	51
OLIVER VELESCU, Evidența monumentelor istorice din țara noastră.	61
ARH.IOANA GRIGORESCU SI ARH.NICOLAE DIACONU, Prezentarea unor elemente noi apărute cu ocazia restaurărilor de la Dragomirna, Sucevița, Tazlău și Voroneț.	71
ING.DINU MORARU SI ING.ION ISTUDOR, Cercetări în legătură cu extragerea și realizarea frescei, sub forma peliculei de culoare.	89
ING.DINU MORARU, Date istorice în legătură cu monumentul din Cinciș.	98
ING.C.PAVELESCU SI ING.TH.BARBU, Soluții constructive aplicate la restaurarea monumentelor istorice.	101
ARH.EUGEN CHEFNEUX, Cercetări și observații asupra bisericii de la Densuș.	109

S O M M A I R E

ARCH.V.BILCIURESCU, Avant-propos	3
* ARCH.ST.BALS, Le monastère de Hurez, découvertes occasion - nées par sa restauration; méthodes, moyens et matériaux modernes mis en oeuvre.	7
ARCH.P.E.MICLESCU, Monuments de la colline du Patriarcat de Bucarest, aspects originaires. données historiques.	15
P.S.NASTUREL, Informations historiques nouvelles concernant deux monuments anciens.	23
ARCH.RODICA MANCIULESCU, Nouvelles informatios sur l'aspect initial de l'église princière de Tîrgovişte résultant des travaux de restaration de 1961 et 1962.	34
ARCH.MARIANA ANGELESCU, Résultats nouveaux de récentes re- cherches sur l'évolution du complexe fortifié de Prejmer.	40
ARCH.EUGENIA GRECEANU, Principes de sélection et de diffé- renciation des étapes de construction en matière de restauration, leur application à la restauration des anciennes halles de Braşov.	51
OLIVER VELESCU, Le répertoire des monuments historiques de la République Populaire Roumaine.	61
ARCH.IOANA GRIGORESCU ET ARCH.NICOLAE DIACONU, Présentation de nouveaux éléments d'architecture mis au jour par la restauration des monastères de Dragomirna, Suceviţa, Tazlău et Voroneţ.	71
ING.DINU MORARU ET ING.ION ISTUDOR, Recherches sur l'extra- ction et la repose des fresques sous forme d'une pellicule colorée.	89
ING.DINU MORARU, Données historiques relatives à l'église de Cinciş.	98
ING.C.PAVELESCU ET ING.TH.BARBU, Solutions constructives appliquées à la restauration des monuments historiques.	101
ARCH.EUGEN CHEFNEUX, Recherches et observations sur l'égli- se de Densus.	109

MANASTIREA HUREZU DESCOPERIRI FACUTE CU PRILEJUL RESTAURARII;
METODE, MIJLOACE SI MATERIALE NOI FOLOSITE.

Arh. Stefan Balș.

După cum se știe, mănăstirea Hurezu, întemeiată în primii ani de domnie ai lui Constantin Brîncoveanu, este considerată ca fiind cel mai reprezentativ exemplu al arhitecturii epocii și totodată unul din rarele ansambluri unitare existînd în vechea Tară Romînească.

Clădirile grupate în cadrul incintei principale, cît și bolnița și schiturile exterioare au fost înălțate toate în ultimul deceniu al veacului al XVII-lea.

După numeroase prefaceri suferite în veacurile ce au urmat, s-a efectuat la începutul veacului nostru, între 1907 - 1912, o restaurare generală care, cu mijloacele și vederile de atunci, a căutat să redea întregului ansamblu înfățișarea sa de la origină. Acțiunea dăunătoare a vremii însă și lipsa de măsuri luate la timp impun acum o nouă acțiune de reparații generale.

În anii 1957 - 1959 a fost executată, din fondurile și sub conducerea Departamentului Cultelor, o primă parte a lucrărilor, cuprinzînd captarea și alimentarea cu apă, canalizarea și unele reparații parțiale premergătoare la incintă.

Incepînd din 1960 și cu termen final programat în 1964, sînt în curs de execuție, din fondurile și sub conducerea Direcției Monumentelor Istorice, toate celelalte reparații necesare.

Fiind vorba, după cum s-a spus, de un monument deja integral restaurat la o dată relativ recentă, se punea problema limitării acestor lucrări la simple reparații capitale menținîndu-se situația existentă, sau extinderii lor sub formă de ample cercetări urmate de modificări în cazul unor eventuale noi descoperiri. Dat fiind deosebirile de concepție cunoscute în munca restaurărilor de ieri și de azi și ținînd seama de importanța monumentului în cauză, s-a ales calea cea de a doua. Și trebuie menționat de la început că rezultatele obținute au justificat întru totul hotărîrea luată.

După cum ne-o arată Alfredo Barbacci în cartea sa Il restauro dei monumenti: " Nimic nu dispare de obicei dintr-un monument fără a lăsa

urme " și " Lucrătorul însărcinat să modifice o parte a clădirii își îndeplinește opera căutînd calea muncii cele mai ușoare, fără a avea interes să distrugă ori și ce urmă din opera precedentă. Simțul arheologic al restauratorului, cercetările sale răbdătoare trebuie să știe să le descopere". Si într-adevăr și de data asta s-a întîmplat acelaș lucru. Urmele existente au putut fi găsite și folosite. Pentru exemplificare vom descrie pe scurt mersul restaurării la două dintre monumentele incintei și anume Sala Brincoveanu și Biserica Mare, celelalte nefiind încă îndeajuns de cercetate încît să permită tragerea unor concluzii definitive.

SALA BRINCOVEANU

Sub această denumire este astăzi cunoscută fosta reședință, ce o ocupa jumătatea dinspre răsărit a laturei sud a incintei. Așezate peste bolțile înalte ale pivnițelor, încăperile înșirate la etaj cuprind două săli mari de dimensiuni diferite accesibile prin două săli de intrare, corespunzătoare celor două foisoare exterioare. La capătul dinspre est se află locuința propriu-zisă alcătuită dintr-un dormitor, o cămăruță fostă chelărie și o săliță ducînd la closetul scos în afara incintei (fig.1).

Prin documentele veacului trecut și prin rapoartele de restaurare publicate la vremea lor în Buletinele Comisiunii Monumentelor Istorice, se cunoșteau deja în linii mari, care erau lucrările ce trebuiau îndeplinite pentru înlăturarea transformărilor suferite în veacul al XIX-lea, transformări ce fusese menținute chiar după recenta restaurare. Ele aveau ca scop principal readucerea sălii mari la vechile, importante sale proporții prin desființarea pereților despărțitori, degajarea coloanelor centrale, desființarea planșelor adăugate pentru mascarea bolților și desfacerea dușumelilor așezate peste pardoselile de cărămidă. Nici un moment nu s-a bănuț însă la începutul sondajelor cît de neașteptat de bogată va fi recolta elementelor ce zăceau păstrate sub tencuială și în ce măsură folosirea lor va putea atrage o transformare radicală a situației existente și o restituire aproape totală a înfățișării inițiale (fig.2 și 3).

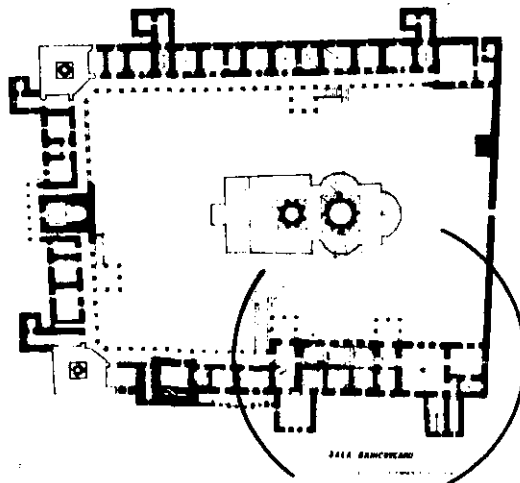

Fig.1. Planul incintei

Vom examina pe rînd care au fost descoperirile făcute.

Pardoseala. Frumoasele lespezi de piatră existente în sala mică și cărămizile pătrate aflate în sala intrării alăturate, erau singurele rămășițe vizibile din vechile pardoseli, toate celelalte încăperi fiind prevăzute cu dușumele de brad. Prin desfacerea acestora au apărut în sala mare cărămizile hexagonale inițiale, lucrate de mîna de 25 x 27 cm ce fuseseră acoperite cu un strat de moloz de 30 cm grosime.

Păstrate în stare mai mult sau mai puțin bună, pe suprafețe puternic ondulate din cauza tasărilor substratului de așezare, ele se mai întindeau

pe circa 70% din sală restul, dealungul peretelui sud, prezentînd completări din cărămizi dreptunghiulare mai noi și de proastă calitate.

Toată această cărămidă era așezată pe un strat gros de cărbune de lemn coborît pînă la extradadosul bolților, folosit ca strat izolator după obiceiul vremii, constatat și în alte cazuri cum ar fi la Potlogi de pildă.

Spre deosebire de sala mare, sălile de intrare alăturate aveau cărămizi pătrate de 25 x 25 cm. În celelalte camere nu s-a mai găsit nimic după cum era și de prevăzut, bolțile de sub ele fiind noi, executate în restaurarea trecută.

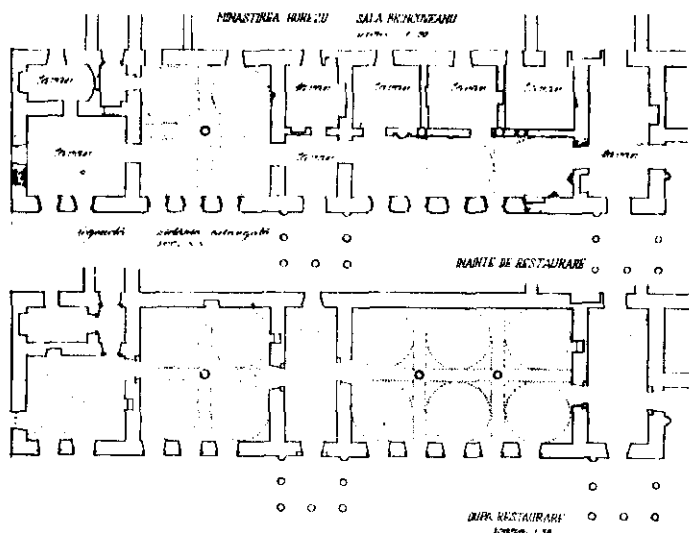

Fig. 2.

lurile prin așezarea unei căptușeli de cărămidă îmbrăcînd glafurile și pragul. Au apărut de asemenea șanțurile verticale anume prevăzute în zidărie, în care era încadrat tocul vechii tîmplării. Pînă și problema închiderii în forme arcuite sau drepte a golului în partea superioară a putut fi deslegată. Găurile aflate la capetele șanțurilor de încastrare a montanților precizînd limita superioară a tocului, precum și cercetarea atentă a zidăriei, au arătat probabila existență, după obiceiul vremii, a unui timpan de zidărie înscris sub arc și sprijinit pe tîmplăria dreaptă, constat și la Potlogi cu ocazia restaurărilor efectuate. Descoperirea ulterioară a unui asemenea timpan la o veche fereastră păstrată ascunsă în zidărie a confirmat exactitatea presupunerii făcute.

Ferestrele au suferit modificări și în exterior. Astfel atît pînă la fațada inferioară cît și arhivoltele deasupra arcelor la ferestrele fațadei dinspre curte, nu erau autentice, ele fiind realizate prin cioplirea cărămizii vechi. Iar ferestrele din fațada exterioară au fost toate create în veacul al XIX-lea, prin tăierea zidăriei, exceptînd una singură prevăzută cu arcul brîncovenesc.

Cea mai interesantă descoperire făcută în cursul acestor cercetă-

Ferestrele. În fig. 4 și 5 se poate urmări felul cum au putut fi regăsite vechile forme ale ferestrelor dinspre curtea interioară, în urma îndepărtării tencuielilor.

Se observă cum a apărut un arc de cărămidă cu traseul în mîner de coș, caracteristic arcelor brîncovenesti, ciuntit și astupat cu umplutură de ipsos la cheie pentru înscrierea formelor drepte ulterioare. La fel se observă cum au fost micșorate go-

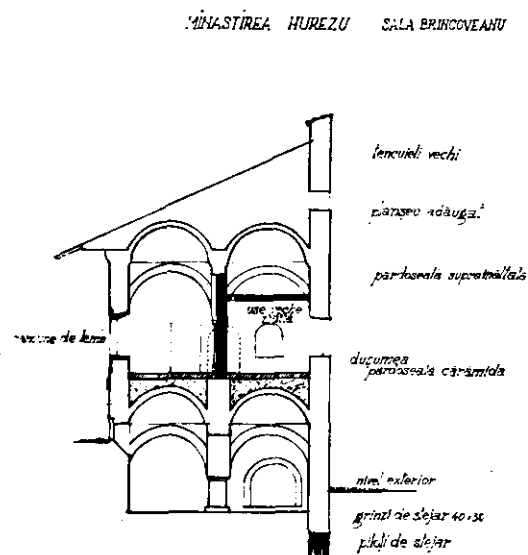

Fig. 3. Secțiune

ri rămâne însă apariția neașteptată a unei ferestre vechi păstrată cu toc cu tot, în grosimea zidăriei în peretele dinspre răsărit al dormitorului. Este, credem, singurul caz în care s-a găsit o piesă de acest fel, arătând cum era executată timplăria în vremea lui Brîncoveanu (fig.5).

Tocul este simplu și împărțit în șase goluri pentru cercevele prin doi montanți verticali și un chemfer orizontal și are dimensiuni totale

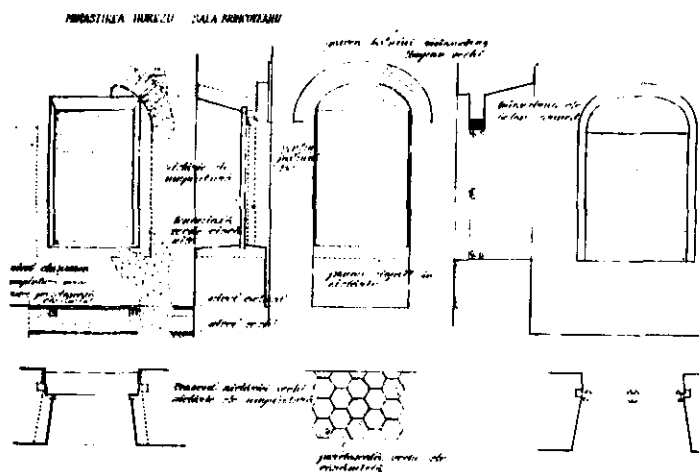

Fig.4. Ferestre

de 97 cm lățime și 1,16 m înălțime. Spațiul înscris între toc și arc este închis cu acel timpan de zidărie pomenit mai sus.

Ușile. A doua surpriză apreciabilă a constituit-o descompunerea vechilor goluri ale ușilor interioare, aflate nu în locurile celor existente ci în axul încăperilor. Astupate cu zidărie de pe urma amenajărilor ulterioare, ele au reapărut parțial distruse, însă cu toate elementele necesare reconstituirii lor. Astfel s-a putut constata că toate fuseseră prevăzute cu ancadrame de

piatră așezate în locuri dinainte pregătite în zidărie și înscrise între un prag de piatră la partea inferioară și un boiandruc de cărămidă în partea superioară. Unul dintre aceste praguri a și fost găsit intact înglobat în zidărie (fig.5).

Supraînălțarea pardoselei despre care s-a vorbit mai sus, s-a dovedit aci prețioasă întrucât a avut ca rezultat păstrarea în cuprinsul zonei dintre cele două pardoseli, a vechilor glafuri nemodificate, indicând cu precizie traseul lor.

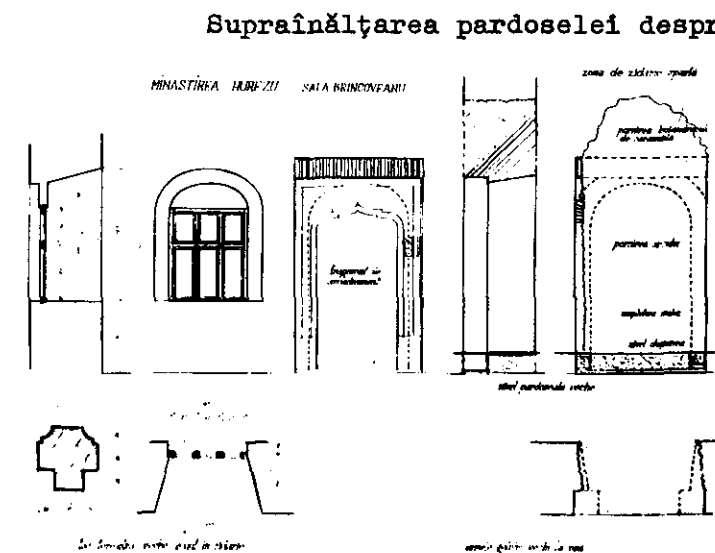

Fig.5. Fereastră și uși

atenența sa unui asemenea ancadrament.

Nimic în schimb nu s-a putut găsi care să dea o indicație asupra formelor piesei terminale superioare, care au trebuit să fie stabilite prin analogie cu celelalte piese existente din cuprinsul incinte.

Tencuielile. Îndepărtarea tencuielii pereților a fost după cum s-a arătat operația premergătoare de bază în acțiunea de restaurare inițială.

Sub straturile de tencuială suprapuse, mergînd pe alocuri pînă la 5 cm grosime, s-au găsit, odată cu urmele ușilor și ferestrelor, porțiuni întregi din vechile tencuieli. Executate cu un grund de mortar de var și un tinci din mortar de var amestecat cu cîlți, ele prezentau numeroase găuri provenite din ciocăniturile făcute pentru obținerea unei prize mai bune a straturilor suprapuse. În stare mai bună și fără ciocănituri se prezentau tencuielile bolților ascunse de planșeele adăugate ulterior și cele de la partea inferioară a pereților rămase prinse în supraînălțarea pardoselii.

În sala mică au apărut fragmentele unor baghete formînd un chenar decorativ în jurul golurilor ușilor și ferestrelor. Deasupra capitelului de piatră a coloanei centrale, au fost scoase la iveală interesante motive ornamentate, executate și ele în relief cu un mortar bogat de var (fig.4).

La peretele dinspre dormitor al aceleiași săli și pe peretele est al dormitorului s-au găsit rămășițe de pictură în frescă, ce par a fi fost icoane murale judecînd după elementele păstrate.

Toate aceste fragmente de pictură și stucatură, cît de reduse au fost ele, au fost cu grije păstrate fiind în măsură a ne da o imagine despre bogata înfățișare ce trebuie să o fi avut sala, în starea sa inițială.

Iată, expuse mai sus, care au fost principalele descoperiri făcute cu prilejul restaurării întreprinse. Iată cum, încă odată, a reeșit în evidență cît de necesară este întotdeauna o sistematică, atentă și răbdătoare acțiune de cercetare, atît înainte cît și în timpul execuției. Trebuie să fim convinși, în complexa elaborare a muncii noastre, unde atîtea criterii contradictorii pot fi luate în considerare, că aceasta este calea sigură pe care poate pași fără grije restauratorul, singura ce-i va putea îngrădi în limite mai precise, partea interpretativă și deci criticabilă a operei sale.

Înainte de a termina cu Sala Brîncoveanu, este bine să pomenim și despre cele ce au fost găsite în pivnițele aflate dedesubt. Ca urmare a hotărîrii luate de a folosi pivnițele ca lapidariu, săpăturile făcute pentru așezarea pardoselii de lespezi prefabricate proiectate, au dat de urma unei rețele de canale colectoare pentru strîngerea și evacuarea în exterior a apelor provenite prin infiltrații subterane. Executîndu-se sondajele necesare pentru găsirea punctelor de evacuare, a putut fi cercetat și sistemul de construcție folosit în fundații. Din cauza terenului nesigur, probabil mocirlos, întreaga zidărie a peretelui din fațada sud, avînd 90 cm grosime și 20 m înălțime, se află astfel așezat pe piloți de stejar prinși la capetele superioare prin două grinzi masive de legătură, de 45 x 35 cm secțiune (fig.3).

Este evident că procedeul, deși a dat rezultate bune în decursula aproape 300 ani trecuți pînă acum, va putea atrage grave deteriorări în mo-

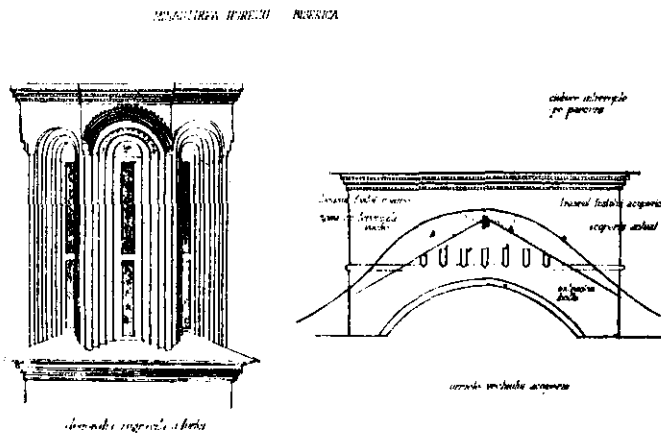

Fig.6. Travee și secțiune

mentul putrezirii acestor grinzi care, după cum se vede în schiță, ocupă aproape totalitatea grosimii zidăriei.

BISERICA MARE

Acoperiș. Necesitatea refacerii acoperișului la corpul bisericii, din cauza construcției defectuoase a șarpantei sprijinită pe bolți și foarte primitiv executată, a ridicat problema modificării formelor actuale. Așa cum se prezintă astăzi, semicupolele absidelor și streășina înfundată sînt identice cu cele de acum 100 ani, cunoscute prin acuarela lui Trenck din 1861 și fotografiile lui Szathmary din 1860.

Cercetările făcute în pod au arătat însă că a existat la început un alt traseu în forme diferite, drepte, asemănătoare imaginii schematice a tabloului votiv și potrivite acelei învelitori de plumb pe care știm că a avut-o biserica pînă în 1789, cînd a fost desvelită de turci.

După cum se constată din fig.6, acest al doilea traseu este bine precizat prin tencuiala bazei turlei care coboară sub acoperișul rotund actual și se oprește pe linia pantei vechi. Acoperișul a fost deci modificat în consecință.

Interesante apar aici pornirile unor ciubuce verticale pe fața est a bazei turlei mari, care în ideea inițială erau menite desigur să decoreze întreaga suprafață a zidăriei, dar care au fost întrerupte pe parcurs, rămînînd înglobate în pod.

Façade. Îndepărtarea straturilor de văruială suprapuse de pe fațadele bisericii a arătat existența unui sistem de zugrăveli decorative împodobind pereții turlelor în părțile superioare. Tot acest joc de motive geometrice și vegetale, colorate în albastru, portocaliu și roșu, înviorînd arcurile, arhivoltele și cornișa, care nu se putea bănui de loc sub stratul alb de văruieli, a fost curățat și scos din nou la vedere.

Pe fața dinspre vest a turlei mici, în spațiul cuprins între arhivoltă și cornișă, au apărut de asemenea, scoase în relief din tencuială, un fel de ancoră și o cifră sau literă, care ar putea fi semnătura meșterului decorator.

Redăm în planșă o travee a turlei cu zugrăvelile și semnele apărute (fig.6)

În ce privește metodele, mijloacele și materialele noi folosite, semnalăm reușita încercării de înlocuire a șitei de brad cu șită de asbociment. Aplicată în mod experimental la acoperișul foisorului bolniței, această substituție, ce poate fi examinată și în macheta făcută la șantierul Radu Vodă din București, a dat rezultate satisfăcătoare și este probabil că va fi extinsă la întreaga învelitoare a chiliilor. Odată cu obținerea unității ansamblului arhitectonic al incintei, astăzi fragmentat prin folosirea a nu mai puțin de cinci feluri de învelitori, se va realiza totodată și vechiul deziderat al înlocuirii șindrilei cu un material necombustibil, dar cît mai asemănător ca aspect cu vechiul material tradițional.

Este cazul să menționăm aici neprețuitul ajutor primit de proiectant în cursul execuției, din partea șefului de șantier inginer Dan Lotru. Integrat în colectivul de restaurare conform noului sistem de încadrare a șantierelor Direcției Monumentelor Istorice, el a știut să urmărească cu gri-

jă, să salveze și să semnaleze la timp toate descoperirile descrise mai sus, care au putut fi astfel valorificate și folosite din plin la realizarea scopului urmărit.

Incheiem expunerea noastră cu nădejdea că, odată cu prezentarea descoperirilor făcute, am izbutit să înfățișăm acelor ce nu cunosc specificul disciplinei noastre, o imagine destul de clară a felului în care se desfășoară munca de cercetare în cadrul șantierelor de restaurare.

LE MONASTÈRE DE HUREZ
DÉCOUVERTES OCCASIONNÉES PAR SA RESTAURATION. MÉTHODES, MOYENS ET MATÉRI-
AUX MODERNES MIS EN ŒUVRE.

L'architecte Stefan Balș fait ressortir dans cette communication les éléments nouveaux découverts durant les travaux de restauration de la salle "Brîncoveanu" et du Katholikon. Après avoir montré que la restauration de la salle en question s'est proposé de la ramener à ses anciennes et imposantes proportions en supprimant les murs mitoyens, en dégagant les colonnes centrales, en faisant disparaître les plafonds qui masquaient les voûtes et en défaisant les parquets, l'auteur analyse tout à tour les découvertes survenues en chemin. On retiendra plus particulièrement les beaux carreaux hexagonaux en terre cuite, exécutés à la main, les formes anciennes des croisées donnant sur la cour intérieure, une vieille fenêtre ayant conservé toute sa menuiserie et de nombreux éléments qui ont permis de rendre aux portes leur aspect originaire.

Sous les crépis plus récents des murs sont apparues des portions entières de l'enduit initial, ainsi que d'intéressants fragments de stuc et des peintures à fresque, en mesure de nous donner une idée de l'aspect somptueux que la salle a dû initialement présenter.

Les recherches effectuées dans les combles du katholikon ont montré que la toiture avait à l'origine une autre ligne et des formes différentes de celles de nos jours. La toiture primitive correspondait à l'image schématique que reproduit le tableau votif, conforme à la couverture de plomb que l'église a eue jusqu'en 1789. Aussi a-t-on modifié le toit en conséquence. Enfin, en écartant les couches de chaux qui ont recouvert successivement les façades de l'église, on a constaté l'existence de peintures décoratives qui ornaient la partie supérieure des tours.

Quant aux matériaux modernes employés par le restaurateur, on signale le succès remporté en essayant de remplacer les bardeaux en bois de sapin par des bardeaux en éternite, qui ont l'avantage d'être incombustibles et d'offrir à l'oeil un aspect semblable à celui du matériel traditionnel.--

Mănăstirea Hurezu. Vedere din interiorul incintei